

MATEUSZ. J. TUTAK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
ORCID: 0000-0001-6517-0068

W stronę socjologii pastoralnej, czyli o relacjach socjologii z teologią pastoralną

DOI: doi.org/10.26142/stgd-2020-006

Streszczenie: Kościół katolicki, chcąc skutecznie realizować swoją zbawczą misję, potrzebuje refleksji, która pomoże dostosować metody i formy działalności duszpasterskiej do okoliczności, miejsca i czasu, w którym funkcjonuje. Teologia pastoralna odpowiada na to zapotrzebowanie, podejmując interdyscyplinarne badania nad aktualnym czasem istnienia Kościoła. Na gruncie teologicznym konieczne jest rozwijanie socjologii pastoralnej, której głównym celem jest zbieranie i systematyzowanie przydatnej w duszpasterstwie wiedzy z zakresu socjologii ogólnej i jej szczegółowych odmian, zwłaszcza socjologii religii i socjologii katolicyzmu. Pozwala ona na zastosowanie wiedzy socjologicznej do konkretnego obszaru badań dotyczących działalności duszpasterskiej i jej interpretacji teologicznej. Socjologia pastoralna nie ma jednak charakteru jedynie interpretacyjnego. Rości sobie także prawo do wykorzystywania wiedzy socjologicznej przy ustalaniu norm i zasad, które będą służyły skutecznemu rozwojowi działalności duszpasterskiej.

Słowa kluczowe: socjologia pastoralna, teologia pastoralna, duszpasterstwo, metodologia

Towards a Pastoral Sociology, or the Relations Between Sociology and Pastoral Theology

Abstract: The Catholic Church, in its desire to carry out its saving mission effectively, needs reflection that will enable methods and forms of pastoral activity to be adapted to the circumstances of the place and time in which it operates. Pastoral theology responds to this demand by undertaking a space of interdisciplinary research on the current time of the Church's existence. It is essential that a pastoral sociology be developed on theological ground, with the aim of collecting and systematizing knowledge of general sociology useful in pastoral care, as well of particular branches of sociology, especially the sociology of religion and sociology of Catholicism. This allows the application of sociological knowledge to a specific area of research concerning pastoral activity and its theological interpretation. Pastoral sociology, however, is not merely interpretative. It also claims the right to use sociological knowledge in establishing norms and principles that will serve the effective development of pastoral activity.

Keywords: pastoral sociology, pastoral theology, ministry, methodology

Wprowadzenie

Powszechnie uważa się, że pojawiający się w Europie pod koniec XVII wieku nurt oświeceniowy był dla teologii trudnym czasem zmagania się nie tylko z krytyką samego Kościoła, ale także podważania naukowości jej rozważań. Tymczasem teologia nie tylko umocniła swój status dziedziny naukowej, ale także poszerzyła przestrzeń zainteresowań, otwierając się na punkt widzenia uwzględniający przyrodzony wymiar rzeczywistości funkcjonowania Kościoła. Efektem tych przemian jest wyodrębnienie się teologii pastoralnej, która poprzez dialog z myślą pozytywistyczną miała podjąć naukową refleksję nad duszpasterstwem jako strategią Kościoła obecnego w doczesności. Skoro bowiem duszpasterstwo obejmuje czynności zorganizowane, prowadzone z wykorzystaniem ludzkich zasobów, to konieczne jest ich przemyślenie, uporządkowanie i prawidłowe ukierunkowanie. Kierunek tej zorganizowanej działalności wyznacza cel duszpasterstwa, którym jest zbawienie człowieka poprzez urzeczywistnianie dzieła Chrystusa.¹ Dokonuje się ono przede wszystkim poprzez *głoszenie słowa Bożego, liturgię, posługę pasterską*

¹ Zob. W. Piwowarski, *Socjologia religii a teologia pastoralna i duszpasterstwo*, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1986, s. 85.

*i świadectwo życia chrześcijańskiego*². Dla skuteczności tych działań konieczne jest jednak aktualizowanie zbawczego dzieła Chrystusa w teraźniejszości, co wymaga odpowiedniej wiedzy o rzeczywistości społecznej, w której są one podejmowane. Na gruncie tych poszukiwań powstaje teologia pastoralna, przez św. Jana Pawła II nazwana w adhortacji apostołskiej „Pastores dabo vobis”, *naukową refleksją o codziennym wzrastaniu Kościoła w mocy Ducha Świętego w kontekście historii* (PDV 57).

Teologia pastoralna podejmuje interdyscyplinarną refleksję nad zagadnieniami często wykraczającymi poza zasadniczy przedmiot badań teologicznych, ale które mają istotny wpływ na działalność duszpasterską. To znaczy, że przed teologią pastoralną staje konkretne zadanie, by stworzyć naukowy fundament dla jeszcze skuteczniejszego wypełniania misji pośrednictwa zbawczego Kościoła. Jest to możliwe tylko wtedy, gdy będzie on nieustannie aktualizował swoją działalność tak, by odpowiadała współczesnym uwarunkowaniom.³ Nie wystarczy jednak socjologicznie zarysować kontekst społeczno-religijny otaczającej rzeczywistości. Wymaga on bowiem odpowiedniej interpretacji teologicznej w świetle Objawienia i celowościowej ingerencji Opatrzności.⁴ Teologia pastoralna ma więc uchwycić uwarunkowania i okoliczności miejsca i czasu działalności zbawczej i w ich świetle pokazać ludzkie postawy i zachowania.⁵

Jej zadaniem jest także zestawienie normatywnych wskazań działalności duszpasterskiej, przewidzianych w nauczaniu Kościoła z praktycznie realizowanymi jej formami. W tym celu nie wystarczy jednak zastosowanie teologicznych metod weryfikacji. Rzeczywistość duszpasterska bowiem, taka jak parafia, wspólnota religijna czy na przykład grupa obserwatorów serwisu ewangelizacyjnego, poza oczywistym wymiarem nadprzyrodzonym, jest także formą społeczności. Każda z nich jest więc jednocześnie przedmiotem zainteresowań nauk społecznych (socjologii, psychologii, pedagogiki, ekonomii, prakseologii itp.), które badają je według własnej, społecznej metodologii badań empirycznych.

W ten sposób rysują się dwa główne zadania teologii pastoralnej. Ma ona interpretować teologicznie kontekst społeczny i empirycznie weryfikować realizację norm kościelnych. Dzięki tym dwóm filarom teologia pastoralna staje się przestrzenią, gdzie naukowcy podejmą *metodyczne i systematyczne powiązanie w całość poglądów teologicznych z wynikami badań empirycznych*⁶. By zrozumieć, na czym polega

² R. Kamiński, W. Przygoda, *Duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, Lublin 2006, s. 201.

³ Zob. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, s. 85.

⁴ Zob. F. Blachnicki, *Teologia pastoralna ogólna*, tom I część 1, Warszawa 2013, s. 122.

⁵ Zob. R. Kamiński, *Wyznaczniki rozwoju teologii pastoralnej w przyszłości*, w: *Sakramenty w Misterium Kościoła. Księga z okazji siedemdziesiątych urodzin ks. Prof. Czesława Krakowiaka*, red. B. Migut, Z. Głowacki, W. Pałęcki, Lublin 2014, s. 379.

⁶ Tamże, s. 383.

ta specyfika poszukiwań teologiczno-pastoralnych, warto się odwołać do książki o. Andrzeja Potockiego „O Kościele także socjologicznie”, w której analizuje zagadnienia socjologiczne wykorzystywane przy prowadzeniu refleksji teologicznej. Jako przykłady wylicza tu pojęcia, role i więzi społeczne, grupy, kulturę, wartości i normy, rodzinę, ubóstwo, urbanizację, wychowanie czy wreszcie religijność i jej badanie.⁷ Są to pojęcia socjologiczne, dla których teologia nie tworzy własnych teorii, a jedynie je implementuje, uzupełniając o eklezjologiczną perspektywę.

Zastosowanie wiedzy socjologicznej w teologii pastoralnej jest widoczne na różnych płaszczyznach. Socjologiczna teoria grupy pomaga na przykład w wyjaśnianiu i kształtowaniu rzeczywistości eklezjalnej poprzez ideę wspólnoty religijnej. W ten sposób między innymi przy opracowywaniu dyrektyw duszpasterskich wiedza z dyscyplin szczegółowych socjologii uzupełnia intuicje pastoralne. Przede wszystkim jednak socjologia pomaga teologii pastoralnej rozpoznawać znaki czasu, a także analizować profile religijności i jej przemiany. W tym kontekście szczególne znaczenie przypisuje się socjologii religii, która rozpoznaje sytuację społeczno-religijną, by pomóc w opracowaniu i dostosowaniu do niej środków i metod działalności duszpasterskiej.⁸

Historyczny rozwój socjologii religii wskazuje na okoliczności, które sugerują pytanie o współpracę między socjologią a teologią pastoralną. Z jednej strony bowiem religia straciła swe centralne znaczenie w ogólnej teorii społeczeństwa, której gorącymi orędownikami był Durkheim i Weber (socjologia historyczna).⁹ Wyodrębniona w ten sposób socjologia religii weszła jednak w bliskie alianse z instytucjonalnymi organizacjami religijnymi, których interesy zaczęła reprezentować. Przez długie lata nie była zdolna wypracować własnych problemów badawczych i skupiać się na rozwoju swej systematycznej teorii. Między innymi dlatego dyskusja nad sekularyzacją została uśpiona na kilka dekad.¹⁰ Zamiast bowiem podejmować, obserwować przemiany, socjologia religii sprzyjała rozważaniom nad historycznym zróżnicowaniem religii i ich instytucji. Orientacja na religijność zorganizowaną osiągnęła swe apogeum, gdy zaczęły wyodrębniać się socjologie denominacyjne, a wśród nich, szczególnie intensywnie, katolicka.

Niniejsze opracowanie jest próbą analizy rezultatów tego aliansu. Pojawia się bowiem pytanie, jak powinny wyglądać relacje między naukami socjologicznymi a religią, za której socjologiczną perspektywę w dyskusji teologicznej odpowiada teologia pastoralna. Jak więc powinna wyglądać przestrzeń ich współpracy w zakresie wspólnego przedmiotu zainteresowań oraz właściwej perspektywy metodologicznej? Czy może nią być socjologia pastoralna?

⁷ Zob. A. Potocki OP, *O Kościele także socjologicznie*, Warszawa 2017, s. 50-51.

⁸ Zob. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław 1981, s. 358; 383-389.

⁹ Zob. T. Luckmann, *Niewidzialna religia*, Kraków 2006, s. 62.

¹⁰ Ł. Kutyló, *Teorie socjologiczne a religia. Między sekularyzacją a desekularyzacją*, Łódź 2012, s. 35.

1. Relacje między socjologią religii a teologią pastoralną

Z uwagi na swój przedmiot, od samego początku socjologia religii stanowiła jedną z najważniejszych gałęzi nauk społecznych. Już ojcowie socjologii zauważyli, że religia, bez względu na konkretne wyznanie, jest bardzo ważna dla wielu ludzi i ma wpływ na całe społeczeństwa.¹¹ Zjawiska religijne są faktami społecznymi, które można obserwować w ludzkich zachowaniach niezależnie od kontekstu społecznego.¹² Jednocześnie historia myśli socjologicznej pokazuje, że są rdzeniem właściwie wszystkich teorii socjologicznych¹³. August Comte na przykład uważał, że religia jest potrzebna, by regulować ład społeczny poprzez kontrolę społeczną. Do tego wykorzystuje się władzę legitymizowaną odniesieniami uświęcającymi bądź tworzy więzi społeczne o charakterze religijnym, które przenikają wszystkie dziedziny życia.¹⁴ Wypowiadając się w podobnym kontekście, Emil Durkheim zauważył, że religia nie tylko wprowadza jednostkę do zbiorowości, ale także pomaga w transmisji jej tradycji i kultury, a w sytuacjach kryzysowych ułatwia zespolenie całej społeczności. Co istotne, według Durkheima religia jest instytucją wzorcową, czyli prototypem wszelkich społecznych instytucji, bo w niej prawie wszystkie mają swoje źródło. Nie ma więc społeczeństw, które nie odwołują się do jakiś wierzeń czy praktyk związanych ze sferą *sacrum* i przekraczających naturę, stawiając człowieka ponad zwierzętami.¹⁵ Wynika to między innymi z faktu, że religia pomaga przekraczać granice poznania, gdy odpowiadając na skończoność ludzkiego istnienia, zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa egzystencjalnego. Nie ulega więc wątpliwości, że religia jest historycznie uniwersalnym zjawiskiem, a uwagę należy skupić na pytaniu, dlaczego tak jest?¹⁶ Jednocześnie pojawia się sugestia, że nie da się prowadzić rzetelnej refleksji nad społeczeństwem bez odpowiedniego przygotowania z zakresu socjologii religii.¹⁷

Zadaniem socjologii religii jest więc wyznaczanie miejsca religii w społeczeństwach poprzez odkrywanie i wyjaśnianie wzorców życia społecznego z nią związanych.¹⁸ Ukazuje ona związki i interakcje zachodzące pomiędzy religią a społeczeństwem i jednostką, czyli ujawnia, co z rzeczywistości religijnej wpływa

¹¹ Zob. A. Wójtowicz, *Socjologia religii*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa 2004, s. 380-386, s. 380-381; M.B. McGuire, *Religia w kontekście społecznym*, Kraków 2012, s. 47-54.

¹² G. Kehrer, *Wprowadzenie do socjologii religii*, Kraków 2006, s. 17.

¹³ Zob. T. Luckmann, *Niewidzialna religia*, Kraków 2006, s. 63.

¹⁴ Zob. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2012, s. 143, 261.

¹⁵ Tamże, s. 389, 375-378.

¹⁶ Zob. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012, s. 368-369.

¹⁷ Zob. D. Grace, *Socjologia religii*, Kraków 2010, s. 29.

¹⁸ Zob. M.K. Zwierzędziński, *Gdzie jest religia? Pięć dychotomii Thomasa Luckmanna*, Kraków 2009, s. 24.

na społeczeństwo, ale i odwrotnie: co w religii ma charakter społeczny.¹⁹ Z punktu widzenia teologicznego należy jednak pamiętać, że socjologia religii zajmuje się religią w aspekcie ograniczonym jedynie do społeczno-kulturowych zjawisk życia społecznego. Nie opisuje całości doświadczenia religijnego (np. pojęcia łaski), a jedynie to, co z punktu widzenia metodologii nauk społecznych jest możliwe do zaobserwowania: wierzenia, rytuały, doświadczenie czy więzi religijne.²⁰ Zajmuje się więc wyobrażeniami i postawami wobec Boga, prawd wiary i ich skutkami na życie religijne i świeckie jednostek i społeczeństw.²¹ Pojawia się jednak pewna zbieżność przedmiotowa, która budzi wątpliwość, czy w ten sposób socjologia religii zakresem swoich zainteresowań nie wkracza na płaszczyznę rozważań teologii pastoralnej. Obie bowiem dążą do zrozumienia przemian zachodzących w społeczeństwach w wymiarze społecznym, religijnym i kościelnym.²²

Podobieństwa między obiema naukami wynikają z faktu, że socjologiczna analiza życia religijnego jest obecna w refleksji teologii pastoralnej na trzech poziomach, o których mówi teolog pastoralista ks. Franciszek Blachnicki i socjolog religii ks. Władysław Piwowarski. Jeżeli bowiem teologia pastoralna podejmuje refleksję nad sytuacją i strukturami dzisiejszego świata, do którego jest posłany Kościół, to robi to także socjologia religii, badając problemy Kościoła w perspektywie globalnej. Po drugie, teologia pastoralna ukazuje sytuacje i struktury różnych społeczności, z którymi Kościoły lokalne współistnieją. Socjologia religii zaś analizuje relacje między strukturami religijnymi a społeczeństwem, czyli wyjaśnia, jak Kościół i jego wspólnoty adaptują się do współczesnego świata. Wreszcie, obie dyscypliny pochylają się nad sytuacją jednostki ludzkiej, która, będąc w świecie, znajduje się pod wpływem społeczności. W tym kontekście zarówno teologia pastoralna, jak i socjologia religii odpowiadają między innymi na pytania: jak żyją, wierzą, praktykują i grzeszą wierni Kościoła.²³ Co w takim razie różni obie nauki?

Podstawowe rozróżnienie między teologią pastoralną a socjologią religii dotyczy właściwego przedmiotu tych nauk. Pierwsza zajmuje się normatywną i praktyczną działalnością Kościoła jako ludu Bożego, a druga strukturą, funkcjami i procesami, jakie zachodzą w Kościele rozumianym instytucjonalnie.²⁴ By zrozumieć te różnice, warto przyjrzeć się dyskusji, jaką podjęło trzech wybitnych

¹⁹ Zob. P.H. Vrijhof, *Czym jest socjologia religii*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 77-106, s. 78; A. Wójtowicz, *Socjologia religii*, s. 380.

²⁰ Zob. M.B. McGuire, *Religia*, s. 47-54.

²¹ K. Świąć, *Socjologia religii a teologia pastoralna*, w: *Teologia pastoralna*, tom 1: Teologia pastoralna fundamentalna, red. Kamiński R., Lublin 2000, s. 47.

²² Zob. R. Hajduk, *Czynić prawdę. Elementy teologii pastoralnej fundamentalnej*, Olsztyn 2010, s. 38.

²³ Zob. F. Blachnicki, *Teologia pastoralna ogólna*, s. 122-123; W. Piwowarski, *Perspektywa teologiczna a teologia socjologiczna w duszpasterstwie*, „Chrześcijanin w świecie” 5 (1973), s. 34.

²⁴ Tamże, s. 31.

polskich teologów pastoralnych i socjologów religii.²⁵ Zdaniem Franciszka Blachnickiego teologia pomaga socjologii religii w ustanowieniu kryteriów tego, co bada w kontekście doktryny, organizacji i religijności.²⁶ Takie ujęcie relacji między obiema naukami zakłada ich zależność, a nawet tożsamość, co prowadzi do zatracenia ich wzajemnej wobec siebie użyteczności.²⁷ Tymczasem, zdaniem Władysława Piwowarskiego, obie powinny zachować swoją odrębność, tworząc płaszczyznę wspólnej refleksji nad ludzkim działaniem, konstrukcją modeli teologicznych czy ich realizacją w zbiorowościach religijnych.²⁸ Nie należy jednak oczekiwać, że socjologia religii istnieje po to, by jedynie pomóc teologowi zrozumieć pewne „zewnątrzne” problemy środowiska społecznego, w jakim usytuowany jest Kościół, albo by oceniać czy wyznaczać normy duszpasterskie.²⁹ W tym kontekście ostatecznego rozróżnienia kompetencji socjologii religii i teologii pastoralnej dokonuje ks. Janusz Mariański, zwracając uwagę, że obie, mimo wspólnych zainteresowań, *zachowują swoją autonomię, są jednakowo samodzielne i sobie potrzebne*.³⁰ Jednoznacznie także stawia socjologię religii wśród nauk społecznych, zdecydowanie odżegnując się od tendencji traktujących ją jako naukę pomocniczą wobec teologii.³¹

Każda bowiem próba narzucenia socjologii religii roli służebnej wobec teologii pastoralnej³² podważa ich naukowość i niezależność. Obie bowiem posługują się osobnymi teoriami, metodami i pojęciami. Trudno sobie bowiem wyobrazić rozwój dyscypliny naukowej, która nie jest w stanie funkcjonować jako samodzielny, całościowy system, niezależny od zewnętrznych nacisków i ograniczeń. Jeżeli więc teologia pastoralna korzysta z ustaleń na gruncie socjologii, to zawsze pozostawiając sobie swobodę interpretacji i dostosowania do wymagań aparatu teoretycznego i metodologicznego teologii. Podobnie socjologia religii w przedmiocie swych badań nie ogranicza się jedynie do wskazań sugerowanych

²⁵ Zob. M. Marczewski, *Konkurencja czy współdziałanie? Socjologia religii i teologia pastoralna. Wkład Księdza Profesora Janusza Mariańskiego w teologię pastoralną*, w: *Między socjologią i teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, Poznań 2010, s. 241-268, s. 246.

²⁶ Zob. F. Blachnicki, *Jaka jest dziś religijność wiejska*, „Tygodnik Powszechny” 27/4 (1973), s. 1.

²⁷ Zob. W. Piwowarski, *Perspektywa teologiczna*, s. 30.

²⁸ Zob. R. Hajduk, *Czynić prawdę*, s. 40; K. Świąt, *Socjologia religii a teologia pastoralna*, s. 56.

²⁹ Zob. P. L. Berger, *Święty baldachim*, Kraków 2005, s. 231; J. Mariański, *Rola i znaczenie socjologii religii w refleksji pastoralnej ks. Franciszka Blachnickiego*, w: *Ks. Franciszek Blachnicki – katechetyk i pastoralista. W dwudziestą rocznicę śmierci Sługi Bożego*, red. R. Buchta, Katowice 2009, s. 37-56, s. 38.

³⁰ Zob. tamże, s. 55.

³¹ Zob. tamże, s. 40. A. Zduniak, *Franza-Xavera Kaufmanna koncepcja socjologii religii*, Kraków 2006, s. 91.

³² Takie ujęcie sugeruje artykuł: M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 1 (2005), s. 35-44.

przez obszar zainteresowań teologii pastoralnej. Z pewnością jednak z nich korzysta, choćby w momencie identyfikacji zjawisk religijno-społecznych, co ma ułatwić określenie problematyki badań.³³ To oznacza, że aby kompetentnie badać jakąś religię, należy najpierw rzetelnie poznać jej system normatywny, zasadniczo oparty na normach teologicznych.³⁴ Innymi słowy, socjologia religii, by zaobserwować zjawisko na przykład religijności kościelnej, potrzebuje jasnych kryteriów, co jest wyrazem tej religijności. Gdy więc próbuje obserwować religijność w rozumieniu chrześcijańskim, potrzebuje ustaleń teologii pastoralnej, co właściwie powinno podlegać analizie empirycznej. Czerpie zatem z norm teologicznych (sama ich nie wyznaczając), a następnie je operacjonalizuje, by zaobserwować fakty społeczne dotyczące życia religijnego.

Tu pojawia się kolejne pytanie, które na gruncie rozważań o współpracy socjologii religii z chrześcijańską teologią wydaje się dość istotne. Czy można bowiem mówić o chrześcijańskiej socjologii religii?

2. Chrześcijańskie koncepcje socjologii religii

Do spełnienia kryterium naukowości socjologii religii konieczne jest uznanie obserwowanych zjawisk za zbiorowe, ogólne i powtarzalne, a dodatkowo spełniające kryterium instytucjonalności.³⁵ To oznacza, że zjawiska religijne nie tylko mają mieć charakter właściwy dla faktów społecznych, ale także powinny być tworzone w instytucji o charakterze nadprzyrodzonym, takiej jak Kościół. W kręgu kulturowym, w którym powstawała socjologia religii, taką dużą religią, która przy okazji wypracowała ponadnarodową organizację, było chrześcijaństwo.³⁶ Dlatego w badaniach socjologii religii od początku szczególnie nacisk był kładziony na analizy życia religijnego społeczności w chrześcijaństwie, zgodnie z oczekiwaniami jego konkretnych wyznań.³⁷ Tak rozumiana socjologia chrześcijaństwa jest przydatna dla teologii pastoralnej, bo pomaga wyjaśnić podstawowe zasady i wartości właściwe dla wyznawców połączonych wiarą i doświadczeniem osoby Chrystusa. To pozwala rozeznaczyć stan religijności wierzących, dzięki czemu można określić kontekst i sytuację duszpasterską.

³³ Zob. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, s. 356.

³⁴ J. Mariański, *Rola i znaczenie socjologii religii*, s. 55.

³⁵ Zob. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, s. 84; A. Zduniak, *Franza-Xavera Kaufmanna*, s. 107.

³⁶ Zob. tamże, s. 144.

³⁷ Stąd można mówić o socjologii katolicyzmu czy protestantyzmu. Według Mariańskiego socjologia chrześcijaństwa to suma socjologii poszczególnych wyznań chrześcijańskich. Zob. J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*, s. 12-13.

Takie zawężanie przedmiotu badań do instytucjonalnego wymiaru religii, skoncentrowanego na życiu grup kościelnych, doprowadza do pojęcia socjologii Kościoła. Jej głównym zadaniem jest zbieranie statystyk o religijności instytucjonalnej. W polskiej rzeczywistości uprawomocnionym do tego przez kręgi kościelne jest pallotyński Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego.³⁸ Czy jednak z punktu widzenia teologii pastoralnej taki zakres poszukiwań badawczych jest satysfakcjonujący? Co bowiem z przejawami aktywności wyznawców odbywającymi się poza instytucjami kościelnymi?³⁹

Podobne wątpliwości stawia Thomas Luckmann, który zauważa, że analizując religijność wyłącznie zorientowaną kościelnie, ogranicza się rozumienie religii jedynie do jej wymiaru instytucjonalnego. Poza tym tak sprofilowana socjologia staje się nauką wyłącznie stosowaną, która czyni konstatacje dotyczące religijności, praktyk, aktywności religijnej i ich korelacji ze zmiennymi demograficznymi, nie uwzględniając na przykład kwestii miejsca religii w świecie.⁴⁰ Socjologia praktyczna nie zakłada bowiem wykrywania związków między zjawiskami czy klasyfikacji pojęć, za to zajmuje się poszukiwaniem religii bardzo często *tam, gdzie jej już dawno nie było*.⁴¹ I to jest istota problemu ograniczania socjologii religii do socjografii kościelnej, opisującej religię jedynie w jej wymiarze instytucjonalnym, zoperacjonalizowanym do siedmiu parametrów modelu dymensjonalnego (autodeklaracja, wiara, wiedza, praktyki, więź, doświadczenia, moralność).⁴² Nie uwzględniając bowiem zjawisk religijności pozainstytucjonalnej, klasyfikuje się osobę odchodzącą od Kościoła jako odchodzącą od religii, przez co przestaje ona być obiektem badań omawianej tu dyscypliny.⁴³ Tak ograniczona analiza religijności staje się niewystarczająca dla teologii pastoralnej, która analizując oddziaływania duszpasterskich, chce uwzględnić szeroki kontekst religijny.

Konieczne jest więc szersze ujęcie podejmowanej problematyki badań religii, które nie jest ograniczone do definicji religijności określonej instytucjonalnie przez Kościół. Prekursorem rozszerzania poszukiwań socjologii kościelnej był Gabriel LeBras, który zaproponował, by pytania dotyczące żywotności religijnej (o wiarę, moralność, kult) rozszerzyć o kontekst struktur religijnych i ich relacji do całej społeczności świeckiej. Z punktu widzenia teologii pastoralnej bowiem, analizowana rzeczywistość powinna być z jednej strony zestawiona z normami teologicznymi,

³⁸ W. Piwowarski, *Perspektywa teologiczna*, s. 27-28.

³⁹ J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*, s. 9.

⁴⁰ Zob. T. Luckmann, *Niewidzialna religia*, s. 62.

⁴¹ Zob. M. K. Zwierzdzyński, *Gdzie jest religia*, s. 21.

⁴² Zob. W. Piwowarski, *Religijność jako przedmiot badań socjologicznych*, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1986, s. 57-72, s. 67-68; J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*, s. 13-14; M. Łuczak, *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, s. 39.

⁴³ Zob. W. Piwowarski, *Perspektywa teologiczna*, s. 28.

z drugiej zaś zinterpretowana w kontekście społecznych okoliczności funkcjonowania Kościoła. Odpowiedzią na to zapotrzebowanie jest socjologia chrześcijaństwa, która zdaniem ks. Józefa Majki analizuje religijność w perspektywie rozszerzonej o pozainstytucjonalne elementy chrześcijaństwa wychodzące poza oficjalne zjawiska religijne. W tym ujęciu socjologia nie posługuje się kryteriami doktrynalnymi, a empiryczno-socjologicznymi, obejmującymi wszelkie formy kulturowe, w których manifestuje się religia chrześcijańska. Konsekwencją takiego podejścia jest refleksja nad formami, które socjologia Kościoła interpretowała jako przejaw sekularyzacji czy dechrystianizacji. Jest to nadal ujęcie socjologii religii o silnych konotacjach judeochrześcijańskich, które zdecydowanie odmiennie rozumie religię i jej aspekty niż ma to miejsce na przykład w religiach Wschodu. Dlatego między innymi, socjologia religii, uprawiana w zachodnioeuropejskim kręgu kulturowym, może sobie pozwolić na analizy zjawisk, dla których nie ma aparatu pojęciowego w innych kulturach.⁴⁴

Franz-Xavery Kaufmann, twórca koncepcji socjologii chrześcijaństwa uważał, że dzięki niej można metodami empirycznymi odpowiedzieć na wiele pytań, których nie da się podjąć w ogólnym ujęciu socjologii. Dzięki socjologii chrześcijaństwa duszpasterstwo może się dowiedzieć, jakie w dzisiejszym społeczeństwie są motywacje do religijnych poszukiwań, jak przebiega socjalizacja religijna, jaka jest skuteczność oddziaływań doktryny kościelnej i wreszcie, w jakim stopniu model wiary proponowany przez Kościół odpowiada współczesnemu człowiekowi.⁴⁵ Jest to więc ujęcie religii znacznie wykraczające poza model wyznaczony przez Kościół zinstytucjonalizowany. Otwiera się ono bowiem na realistyczną ocenę stanu religijności uwzględniającą nie tylko jej wymiar oficjalny, ale także aspekt indywidualny.

Socjologia już nie tylko pomaga teologii zweryfikować prawidłowość realizowania norm religijnych, ale dostrzegając wzorce kulturowe, istniejące poza instytucjonalnymi formami Kościoła, sama poszukuje prawdy o zjawiskach religijnych.⁴⁶ Obydwa ukazane ujęcia socjologii religii, czerpiące z myśli chrześcijańskiej, zarówno rozumianej wąsko w postaci socjologii Kościoła, jak i szeroko jako socjologii chrześcijaństwa, umacniają samodzielność i odrębność tej dyscypliny naukowej. Dopiero takie, autonomiczne socjologicznie, ujęcie rzeczywistości religijnej pozwala na prawidłowe wykorzystanie jej w refleksji nad przedmiotem badań teologii pastoralnej. Jest to o tyle istotne, że teologia pastoralna zakłada interdyscyplinarność poszukiwań badawczych, co wymaga z jednej strony odrębności metodologicznej każdej ze współpracujących z nią dyscyplin, z drugiej

⁴⁴ Zob. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, s. 380.

⁴⁵ A. Zduniak, *Franza-Xavera Kaufmanna*, s. 110.

⁴⁶ Zob. tamże, s. 91.

zaś ich wspólnego celu. Od strony naukowej okazuje się jednak, że zarówno socjologia religii, jak i jej chrześcijańskie koncepcje, posiadają nie tylko swoją własną metodę opartą na empirii i hipotezach.⁴⁷ Jako nauki socjologiczne posiadają także własny cel, jakim jest opis obserwowalnej empirycznie rzeczywistości społecznej. Trudno więc oczekiwać, że socjolog religii podporządkuje wartościującej teologii pastoralnej swoje poszukiwania naukowe i wyjdzie ze schematu opisu, porównania bądź klasyfikacji faktów społecznych.⁴⁸ By jednak jego wiedza była przydatna w omawianym projekcie interdyscyplinarnym, konieczne jest jej odpowiednie zaimplementowanie do refleksji teologicznopastoralnej. Stąd w teologii pastoralnej proponuje się budowanie konstruktów metodologicznych, jakim ma być socjologia pastoralna.

3. Socjologia pastoralna subdyscypliną teologii pastoralnej

Socjologię pastoralną należy rozumieć jako specjalną, bo interdyscyplinarną naukę teologiczno-praktyczną, która za pomocą teorii socjologicznej i wiedzy empirycznej zajmuje się socjologicznymi uwarunkowaniami działalności duszpasterskiej. Jej przedmiot materialny wskazuje teologia pastoralna, która bada chrześcijańskie praktyki czy też buduje teologiczne modele duszpasterskie. Natomiast przedmiot formalny stanowią aspekty socjologiczne badanej rzeczywistości, podejmowane między innymi przez socjologię grupy, socjologię zmiany, socjologię mikrostruktur, które są interpretowane w perspektywie teologii pastoralnej.⁴⁹ Należy więc już na początku dostrzec, że socjologia pastoralna nie jest kolejną próbą uszczegółowienia przedmiotu badań socjologii religii, która była widoczna przy powstaniu socjologii chrześcijaństwa, czy socjologii katolicyzmu.

Jako pierwszy socjologię pastoralną zdefiniował niemiecki socjolog Raimund Ritter, uznając ją za specjalną socjologię stosowaną. W tym ujęciu wykorzystuje ona teorię działania społecznego do rozwiązywania problemów praktycznych, w tym przypadku w działalności duszpasterskiej. Jako nauka empiryczna zachowuje założenia poznawcze właściwe dla socjologii, czyli dostarcza i wyjaśnia fakty socjologiczne oraz stawia pytania i hipotezy, ale niemające wymiaru normatywnego.⁵⁰ W tym ujęciu socjologia pastoralna sama w sobie nie tworzy

⁴⁷ Zob. T. Wielebski, M.J. Tutak, *Diagnoza i prognoza jako narzędzie dialogu teologii pastoralnej z socjologią na przykładzie świętowania niedzieli i starzenia się społeczeństwa w Polsce*, „Teologia Praktyczna” 11 (2010), s. 29.

⁴⁸ Zob. T. Wielebski, M.J. Tutak, *Meandry interdyscyplinarności teologii pastoralnej. Przyczynek do dyskusji*, „Teologia Praktyczna” 17 (2016), s. 42.

⁴⁹ Zob. tamże, s. 44.

⁵⁰ R. Ritter, *Von der Religionssoziologie zur Seelsorge. Einführung in die Pastoralsoziologie*, Limburg 1968, s. 7-8.

żadnych norm, tylko konkretyzuje fakty, zbiera wiedzę wypracowaną w ramach socjologii i jej subdyscyplin (socjologii religii, socjologii grupy, socjologii wychowania, socjologii parafii czy też antropologii), która może być zastosowana w duszpasterstwie. Obejmuje między innymi teorie socjologiczne, posługuje się metodami socjologicznymi, a jej przedmiotem są fakty społeczne. Ustalanie norm i zasad dokonuje się jednak dopiero wtedy, gdy pozyskana wiedza empiryczna zostanie poddana interpretacji teologicznej. Proponowane ujęcie akcentuje stosowalność socjologii pastoralnej w paradygmacie metodologicznym teologii pastoralnej, gdzie może ona systematyzować wiedzę socjologiczną w sposób użyteczny, czyli możliwy do interpretacji teologicznej.

Jednak socjologia pastoralna to nie tylko umiejętność metodologiczna, jak wykorzystywać wiedzę socjologiczną w interpretacji teologicznej. W perspektywie konkretnych oddziaływań społeczno-religijnych konieczne jest poszukiwanie prawidłowości dotyczących rozwoju religijności w społeczeństwie i stosunków między społecznościami religijnymi a świeckimi oraz implementacja tej wiedzy w działalności duszpasterskiej. Na ten aspekt zwraca uwagę ks. Ryszard Kamiński, twierdząc, że socjologia pastoralna ułatwia rozpoznanie środowiska społeczno-religijnego, przez co daje możliwość wnikliwej oceny teologicznej sytuacji religijnej i zrozumienie treści zjawisk życia religijnego. Są to zabiegi potrzebne dla skutecznego planowania działań duszpasterskich prowadzonych z wyczuciem sytuacji, potrzeb i ducha czasu.⁵¹ Według ks. Ryszarda Hajduka, dzięki socjologii pastoralnej można *dokonać oglądu kościelnej rzeczywistości w określonym klimacie społeczno-ideowym, zwłaszcza w odniesieniu do rozumienia istoty religii i znaczenia wiary w życiu ludzi.*⁵²

Kładąc akcent na wymiar normatywny zastosowania wiedzy socjologicznej w teologii pastoralnej, należy więc mówić o socjologii pastoralnej jako dyscyplinie budującej ogólniejsze teorie oddziaływania społeczno-duszpasterskiego⁵³. Konieczne jest bowiem wypracowanie metodologii badań duszpasterstwa, które pozwolą na interdyscyplinarną analizę dynamiki religijności i środowiskowych wpływów na działalność Kościoła. Dopiero na tej podstawie powstaje synteza teoretyczna diagnozująca i prognozująca religijność społeczności oraz prawidłowości rozwoju jej życia w wierze. Badanie diagnostyczne społeczności religijnej (diecezji, parafii, wspólnoty itp.) powinno być realizowane na tle ich ideału teologicznego. Ma to w konsekwencji dać podstawę do opracowania postulowanych środków i metod duszpasterskich, adekwatnych do zarysowanego obrazu sytuacji, które w

⁵¹ R. Kamiński, *Problemy dyskutowane w teologii pastoralnej*, „Rocznik Teologiczne” 48 (2001), s. 14.

⁵² Zob. R. Hajduk, *Czynić prawdę*, s. 39.

⁵³ Zob. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, s. 350.

tej społeczności wydają się właściwe do realizacji. Stawianie zaś prognozy jest próbą *przewidywania, jak ukształtowałby się ten obraz sytuacji, gdyby nie wkroczył w nią czynnik, zamierzonego przez nas, oddziaływania duszpasterskiego*, oczywiście uwzględniając dynamikę badanych zjawisk i przyszłych trendów⁵⁴. Rezultatem syntezy teoretycznej diagnozującej i prognozującej jest synteza praktyczna, która sugeruje konkretne wskazania dla działalności duszpasterskiej. Socjologia pastoralna ma więc pomóc teologii pastoralnej w *formułowaniu strategii działania Kościoła w dzisiejszym społeczeństwie i dla pracy duszpasterskiej w parafiach*.⁵⁵

Nie jest jednak możliwe bezpośrednie wykorzystanie wiedzy socjologicznej w teologii. Dlatego proponuje się odpowiednią procedurę, która uwzględniając metodologię teologii pastoralnej i badań społecznych, wydaje się właściwa dla projektów realizowanych w ramach socjologii pastoralnej. Konieczna jest najpierw refleksja teologicznopastoralna, która ujawni interesujące duszpastersko zagadnienia. Rzeczywistość duszpasterska osadzona jest na normach Kościoła katolickiego, stąd kryteria do jej analizy i oceny wyznaczają dokumenty Kościoła podlegające refleksji teologicznej. Oczywistym jest jednak, że z uwagi na odmiennosc aparatu pojęciowego stosowanego przez teologię nie jest możliwa analiza rzeczywistości empirycznej z zastosowaniem narzędzi metodologicznych właściwych dla niej. Z pomocą przychodzi tu socjologia pastoralna, której zadaniem jest przełożenie pojęć teologicznych na właściwy dla języka nauk społecznych aparat pojęciowy (konceptualizacja). Na tej podstawie zostaje wyznaczony zakres wiedzy socjologicznej pomocny w rozwiązaniu problemu badawczego (eksplikacja). To pozwala na stworzenie narzędzia badawczego, które pomoże zebrać fakty i je socjologicznie przeanalizować (operacjonalizacja). Po przeprowadzeniu obserwacji rzeczywistości duszpasterskiej i zarysowaniu jej kontekstu, socjologia pastoralna porządkuje zdobytą wiedzę i przekłada na formę stosowną do interpretacji teologicznej. Na tym kończy się procedura właściwa dla socjologii pastoralnej, a zebrany materiał staje się częścią modelu teologicznego.

Zaprezentowane procedury sugerują kompetencje teoretyczne i metodologiczne, jakimi powinien dysponować teolog pastoralista. Ma on przełożyć wiedzę teologicznopastoralną na pojęcia socjologiczne, by następnie zaprezentowane i opatrzone socjologicznym wyjaśnieniem fakty podlegały teologicznej interpretacji. Tylko w ten sposób możliwe wydaje się ustalenie aktualnej sytuacji Kościoła, dla którego strategia teologia pastoralna próbuje wypracowywać. Będzie to możliwe wtedy, gdy teologia pastoralna spojrzy na człowieka i jego świat z perspektywy socjologii pastoralnej.

⁵⁴ Tamże, s. 349. Zob. W. Piwowarski, *Perspektywa teologiczna*, s. 35.

⁵⁵ J. Mariański, *Życie parafii*, Wrocław 1984, s. 5.

Podsumowanie

Kościół katolicki, chcąc skutecznie realizować swoją zbawczą misję, potrzebuje refleksji, która pomoże dostosować metody i formy działalności duszpasterskiej do okoliczności, miejsca i czasu, w którym funkcjonuje. Teologia pastoralna odpowiada na to zapotrzebowanie, podejmując przestrzeń interdyscyplinarnych badań nad aktualnym czasem istnienia Kościoła. Posługuje się przy tym między innymi wiedzą z zakresu socjologii, zarówno ogólnej, jak i szczegółowych, takich jak: socjologia grupy, rodziny, kultury, moralności czy wreszcie socjologia religii. Ta ostatnia, w zależności od przedmiotu szczegółowego, może dotyczyć samego Kościoła jako instytucji i jest nazywana socjografią kościelną bądź szerszego zjawiska religijno-kulturowego, przez co nazywana jest socjologią chrześcijaństwa. Ze względów metodologicznych, a zwłaszcza odmiennego aparatu pojęciowego, nie jest jednak możliwe bezpośrednie zastosowanie wiedzy socjologicznej w refleksji teologicznej.

Na gruncie teologicznym konieczne jest więc rozwijanie socjologii pastoralnej, której głównym celem jest zbieranie i systematyzowanie przydatnej w duszpasterstwie wiedzy z zakresu socjologii ogólnej i jej szczegółowych odmian, zwłaszcza socjologii religii i socjologii katolicyzmu. Pozwala ona na zastosowanie wiedzy socjologicznej do konkretnego obszaru badań dotyczących działalności duszpasterskiej i jej interpretacji teologicznej. Socjologia pastoralna nie ma jednak charakteru jedynie interpretacyjnego. Rości sobie także prawo do wykorzystywania wiedzy socjologicznej przy ustalaniu norm i zasad, które będą służyły skutecznemu rozwojowi działalności duszpasterskiej.

Ukazana różnorodność i wielowymiarowość socjologii jako nauki przydatnej w teologii prowokuje do poczynienia jeszcze jednej refleksji. Konieczne jest właściwe posługiwanie się odpowiednią wiedzą socjologiczną, między innymi o chrześcijaństwie i Kościele z wykorzystaniem stosownych kompetencji metodologicznych. Dopiero z takim zapleczem naukowym teolog pastoralista może w sposób pełnoprawny uczestniczyć w interdyscyplinarnych projektach badawczych, które teologia pastoralna proponuje w ramach socjologii pastoralnej. Pozostaje więc apelować, by każdy, kto chce w sposób systematyczny, wiarygodny i efektywny zajmować się naukowo duszpasterstwem, dbał o rozwijanie swojej wiedzy socjologicznej, umiejętności metodologicznych i kompetencji do łączenia teologii pastoralnej z socjologią.

Bibliografia

- Berger, P.L., *Święty baldachim*, Kraków 2005.
- Blachnicki, F., *Jaka jest dziś religijność wiejska*, „Tygodnik Powszechny” 27/4 (1973), s. 1.
- Blachnicki, F., *Teologia pastoralna ogólna*, t. 1, cz.1, Warszawa 2013.
- Grace, D., *Socjologia religii*, Kraków 2010.
- Hajduk, R., *Czynić prawdę. Elementy teologii pastoralnej fundamentalnej*, Olsztyn 2010.
- Kamiński, R., *Problemy dyskutowane w teologii pastoralnej*, „Roczniki Teologiczne” 48 (2001), s. 5-18.
- Kamiński, R., Przygoda, W., *Duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, Lublin 2006, s. 201.
- Kamiński R., *Wyznaczniki rozwoju teologii pastoralnej w przyszłości*, w: *Sakramenty w Misterium Kościoła. Księga z okazji siedemdziesiątych urodzin ks. Prof. Czesława Krakowiaka*, red. Migut B., Głowacki Z., Pałęcki W., Lublin 2014, s. 377-386.
- Kehrer, G., *Wprowadzenie do socjologii religii*, Kraków 2006.
- Kutyło, Ł., *Teorie socjologiczne a religia. Między sekularyzacją a desekularyzacją*, Łódź 2012.
- Luckmann, T., *Niewidzialna religia*, Kraków 2006.
- Łuczak, M., *Socjologia religii jako ancilla theologiae pastoralis*, „Studia Pastoralne” 1 (2005), s. 35-44.
- Majka, J., *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław 1981.
- Marczewski, M., *Konkurencja czy współdziałanie? Socjologia religii i teologia pastoralna. Wkład Księdza Profesora Janusza Mariańskiego w teologię pastoralną*, w: *Między socjologią i teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. Baniak J., Poznań 2010, s. 241-268.
- Mariański, J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004.
- Mariański, J., *Rola i znaczenie socjologii religii w refleksji pastoralnej ks. Franciszka Blachnickiego*, w: *Ks. Franciszek Blachnicki – katechetyk i pastoralista. W dwudziestą rocznicę śmierci Sługi Bożego*, red. Buchta R., Katowice 2009, s. 37-56.
- Mariański, J., *Życie parafii*, Wrocław 1984.
- McGuire, M.B., *Religia w kontekście społecznym*, Kraków 2012, s. 47-54.
- Piwowski, W., *Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna ogólna*, część I: *Wstęp do teologii pastoralnej. Teologiczne zasady duszpasterstwa*, Lublin 1970, s. 23-38.
- Piwowski, W., *Perspektywa teologiczna a teologia socjologiczna w duszpasterstwie*, „Chrześcijanin w świecie” 5 (1973), s. 27-35.
- Potocki, A. OP, *O Kościele także socjologicznie*, Warszawa 2017.
- Ritter, R., *Von der Religionssoziologie zur Seelsorge. Einführung in die Pastoralsoziologie*, Limburg 1968.
- Szacki, J., *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2012.
- Sztompka, P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012.
- Święś, K., *Socjologia religii a teologia pastoralna*, w: *Teologia pastoralna*, tom 1: *Teologia pastoralna fundamentalna*, red. Kamiński R., Lublin 2000, s. 45-58.
- Vrijhof, P. H., *Czym jest socjologia religii*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 77-106.
- Wielebski, T., Tutak, M.J., *Diagnoza i prognoza jako narzędzie dialogu teologii pastoralnej z socjologią na przykładzie świętowania niedzieli i starzenia się społeczeństwa w Polsce*, „Teologia Praktyczna” 11 (2010), s. 27-50.
- Wielebski, T., Tutak, M.J., *Meandry interdyscyplinarności teologii pastoralnej. Przyczynek do dyskusji*, „Teologia Praktyczna” 17 (2016), s. 25-46.

- Wójtowicz, A., *Socjologia religii*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa 2004, s. 380-386.
- Zduniak, A., *Franza-Xavera Kaufmanna koncepcja socjologii religii*, Kraków 2006.
- Zuberbier, A., *Materiały do teorii teologii praktycznej*, Warszawa 1974.
- Zwierżdżyński, M.K., *Gdzie jest religia? Pięć dychotomii Thomasa Luckmanna*, Kraków 2009.